

ערים גליליות בפאפירוס ההיראטי 1116א מלנינגראד¹

מאת

ד. אמיר

לתעודה הרשומה על הפאפירוס המצרי המכונה "פאפירוס לנינגראד 1116א" נודעת חשיבות מרובה לתולדות ארץ־ישראל במאה ה־1 לפסה"נ. מאז פרסומו הראשון של גולניצ'ף² ודיונו הקצר של מילר לפני כיוכל שנים³, לא זכה מקור זה לחקירה ראויה לשמה, אך בינתיים נתעשרו ידיעותינו על ארץ־ישראל באלף השני לפסה"נ, ויש בידנו להבהיר כמה עניינים, לרבות זיהוי היישובים הנזכרים בה. לא ידוע לנו כיצד ומאין הגיע פאפירוס זה לארמיטאז' בלנינגראד, יחד עם "תאומו", "פאפירוס 1116 ב". הם נתגלו בהיותם מקופלים בגליל אחד, באחד מארונות המוזיאון, ונמסרו לפתיחה בשנת 1876. מחמת רמת־הידע הנמוכה של פותחי הגליל, שמצבו היה גרוע מלכתחילה, הושחתו חלקים רבים בו. כן לא קלה היא קריאתם של החלקים הנותרים, משום שכוסו בכתמים כהים בשעת פתיחתם בעזרת אדי־מים. קושי נוסף במלאכת הפענוח מעוררות הדיו האדומה והדיו השחורה, שבהן נרשמה הכתובת על הפאפירוס החום הכהה.

כבר העיר גארדינר⁴ על הטעות שחלה בפרסומו הראשון של גולניצ'ף בציינו את הצדדים של הפאפירוסים. עם התקדמות מלאכת־הפתיחה אמנם קבע זה האחרון, שיש כאן שני פאפירוסים בעלי גודל שונה⁵, מקופלים זה על זה. מתוך תוכן הכתוב בצד האחד ניתן להסיק, שתחילה היוו אלה פאפירוס אחד גדול, שעליו נרשמו חשבונות בעניין מסירת חיטה, שיכר ומזונות אחרים

1. תודתי נתונה בזה לד"ר אברהם מלמט על עצותיו ועל הטרחה הרבה שטרח בהבאתו של מאמרי זה לדפוס. כמו־כן מחזיק אני טובה למר י. לייבוביץ מאגף־העתיקות על שסייע בידי בתעתיק השמות המצריים.

2. ראה: W. Golénischeff, *Les papyrus hiératiques nos. 1115, 1116A et 1116B, de l'Ermitage Impérial de Saint-Petersbourg*, 1913

W.M. Müller, *OLZ*, 17, 1914, S. 103—105.3

A. H. Gardiner, *JEA*, 1, 1914, pp. 21—22.4

5. אורך הפאפירוסים: 1116א — 17.6 ס"מ; 1116ב — 15.6—15.8 ס"מ.

וכן עצים, שנהבים וכו'. רק כשלא היה עוד צורך באותן רשימות — ראה בעל חומר-הכתיבה היקר⁶ אפשרות לנצלן להעתקת שתי יצירות ספרותיות מפורסמות בזמנו. ומאחר שלמטרה זו לא היה זקוק לפורמאט של הפאפירוס — גזר את הגליל לשני פסים מתאימים, שהם שני הפאפירוסים שלפנינו. העובדה, שגולניצ'ף סימן את הצדדים שעליהם רשומים החשבונות כ"אחור" (ורסו) — כנראה בשל החשבה יתירה של היצירות הספרותיות — תוך התעלמות מתפקידם הראשוני, עלולה אפוא רק להטעות.

לכאורה אין קושי בקביעת זמנה של התעודה, שהרי העובדה, ששמו של תחותימס הג' מופיע בה בכמה מקומות, בצירוף הנוסח הרגיל "חיים, עושר, בריאות", מעידה, שהוא היה בחיים בשעת כתיבתה. נוסף על כך יש פיסקה בפאפירוס⁷ המזכירה את ה"חיטה של שנת 18", היינו, השנה ה-18 למלכותו של תחותימס הג', שהיא התאריך המוקדם ביותר שבו התחילו ברישום החשבונות על הפאפירוס. אולם מתוך השוואת התעודה הנדונה עם פאפירוסים אחרים וכן בהתחשב עם השמות (של סירה ושל פקיד), המורכבים בדומה לשמו הפרטי של אמנחותפ הב', בנויורשו של תחותימס, נטה גולניצ'ף לאחר את זמן חיבורה הסופי של תעודתנו לשנות-שלטונו האחרונות של תחותימס, ואולי אף לתקופת שלטונו המשותף עם בנו⁸.

הרשימה החשבונית עצמה באה פעמיים בפאפירוס⁹ ובשיבושי-כתב רבים, דבר המוכיח, שאין כאן די־ן־חשבון מקורי. אלא העתק¹⁰. אולם גם ממנו ניתן

6. שמו ידוע לנו מן הקולופון הרשום באחד מהם (פאפירוס 1116א, שורות 144—150), והוא חֶע־א־מִוֶּסֶת (= Kha-em-Waset).

7. ראה פאפירוס 1116א, אחור, שורה 19.

8. הדעות חלוקות בעניין התאריכים המוחלטים של תקופות־מלכותם של תחותימס הג' ואמנחותפ הב' וכן בעניין תקופת שלטונם המשותף. וראה דיון אחרון: W. C. Hayes, M. B. Rowton & F. H. Stubbings, *Chronology — Egypt, Western Asia, Aegean Bronze Age, The Cambr. Anc. Hist.* (rev. ed.), Vol I, Chapter VI, 1962, pp. 17 (n. 5), 18.

9. בפעם הראשונה — פאפירוס 1116א, אחור, לוח 17, שורות 67—78; בפעם השנייה — לוח 22, שורות 184—190.

10. כך, למשל, יש מקרים שבהם מופיע המספר בטור המספרים של כמויות המצרכים שנמסרו, ואילו בטור השמות של מקבלי המצרך חסר השם (ראה לוח 15, שורות 6 ו-12). כאן נשאר ריק המקום המיועד לשם; אך לעומת זאת בלוח 16, שורה 47, וכן בלוח 18, שורה 92, יש שמות, אבל חסרים המספרים.

ללמוד, שהמקור נכתב מתוך בקיאות בכל הנוגע לתעתיקם של השמות השמיים למצרית של אותם הימים. אשר לתוכן התעודה — מסתבר, שסופרה היה פקיד מצרי. שהעתיק לצרכי מינהל את חשבון כמויות הדגנים ומצרכי המזון האחרים שהשלטון סיפק לשליחים נכריים. שליחים אלה באו מערים שונות, ברובן המכריע מארץ־ישראל הצפונית, ובעיקר מן הגליל.

שמות־המקומות ידועים, בדרך־כלל, גם מרשימות־הערים של תחותימס הג', החקוקות על קירות מקדש אמון בכרנך¹¹, שבהן כתיב השמות מדויק יותר. מלבד זאת ערוכות רשימותיו של תחותימס לפי עקרונות טופוגרפיים ופוליטיים מסוימים, שאינם ניכרים בפאפירוס שלנו¹², שעיקר חשיבותו כרשימה של הספקת מצרכים, בעוד שרשימות־הערים מכרנך באות לפאר את שם המלך. מתוך רשימתנו ניתן ללמוד בוודאות על קיומם של 11 מרכזים מדיניים קטנים בארץ־ישראל, שנציגיהם באו למצרים — אולי בשליחות דיפלומאטית או לשם תשלום מסים — והשלטונות המארחים דאגו לכלכלתם. כנראה מדובר בתעודה על שיירה שהורכבה בצפון (בעיקר בגליל), שבדרכה למצרים הצטרפו אליה אנשי אשקלון. אין ללמוד דבר מסדר השמות ברשימה, שבראשה מופיעה מגידו.

בפאפירוס נזכר שליח־שגריר למצרים של עיר ארצישראלית נוספת, היא לכיש, אך זו מופיעה לחד¹³, ללא קשר לרשימת השליחים מצ'אהי. מן הראוי להטעים כאן, שעד כה זוהי התעודה הקדומה ביותר שהגיעה לידינו שבה נזכרת עיר זו.

עצם העובדה, ששליחים ממדינות נכריות נתקבלו במצרים כאורחים בארמון המלכות, היא ביטוי אפייני ליחסים המדיניים בין מצרים לכנען. שליטתה הגמורה של מצרים על כנען התחילה, לכל המאוחר, מאז מסעו השישי של תחותימס הג', היינו, בשנת־מלכותו ה־30¹⁴. לאחר מסע זה, שהביא לו את

11. ראה: י. אהרונז, התנחלות, עמ' 35—39; הנ"ל, ארץ־ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ג, עמ' 138—145.

12. על הרכבת רשימות תחותימס הג' — ראה: י. אהרונז, התנחלות, עמ' 35, 39—55; הנ"ל, ארץ־ישראל בתקופת המקרא, עמ' 138—145; ש. ייבין, ארץ־ישראל, ג. תשי"ד, עמ' 32—38; M. Noth, ZDPV, 60, 1937, S. 26—65.

13. ראה פאפירוס A. 1116, לוח 15, שורה 2.

14. בעניין מסעותיו של תחותימס הג' לכנען — ראה: J.A. Wilson, ANET, pp. 234—241.

הנצחון בקדש שעל האורנות, מעוזם הגדול של הכנענים, פסקה, למעשה, התנגדותה המאורגנת של ברית מדינות כנען למצרים. לפיכך, אם נייחס את תעודתנו לסוף ימיו של תחותימס הג', שבהם נתרופף אולי במקצת השלטון המצרי בכנען — עדיין נוכל לראות בשליחי עריה של צ'אהי נציגים של מדינות ואסאליות, הכפופות לשלטון פרעה. מבחינה היסטורית רב ערכה של התעודה שלפנינו, שכן משמשת היא הוכחה לקיום קשרים בין מצרים וכנען בשנים האחרונות למלכות תחותימס, ואולי ניתן ללמוד ממנה פרטים על ארגונו של הממשל המצרי בכנען. כן מטעימה היא במיוחד את תביעתם של הפרעונים ממושלי-כנען — תביעה החוזרת ונשנית גם בתעודות אחרות — שהם או נציגיהם יבואו למצרים, על־מנת להתייצב לפני פרעה.

פאפירוס לניגראד 1116א — אחר

לוח 17, שורות 67—78

שורות

67. רישום הדגנים שנמסרו למריני (maryani) מצ'אהי
68. השליח של הארץ הזרה מגידו (ma-k(e)-ti): שיכר (קנקן) 1, מידת תבואה 1 (?) ;
69. השליח מכנרת (kn-n3-ro-t(u)): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
70. השליח מאכשף (k-sa-pu): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
71. השליח משמרון (š3-m^c-tu/ru-n3): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
72. השליח מתענך (t3-^c3-n3-k3): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
73. השליח ממשאל (m3-š3-'a-ra): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
74. השליח מתני (t3-nu-ny): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
75. השליח משרון (s3-ro-n3): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
76. השליח מאשקלון (i-s-q3-ro-n3): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
77. השליח מחזור (h3-su-r(o)): שיכר (קנקן) 1, מידת־תבואה 1 (?) ;
78. השליח מהתומה (h3-tu-m^c): שיכר (קנקנים) 3, מידת־תבואה 4.

לוח 22, שורות 183—190

183. רישום דגנים
184. התיתומה (עם דטרמינאטיב ל"איש נכרי"): שיכר, מנה יומית 10 קנקנים, דגן, מידת־תבואה 7

185. הלזה ממגידו כנ"ל. שרון: שיכר 1 קנקן, מידת־תבואה 1
186. השליח מכנרת כנ"ל, אשקלון
187. השליח מאכשף כנ"ל, חצור
188. השליח משמרון
189. השליח מתענך
190. השליח מתני

ביאורים לטכסט

שורה 67

מריני — זו מלה המורכבת מהמלה ההודו־איראנית "מרני", (בתוספת הסיומת החורית "ני"), שפירושה "נערים, לוחמים צעירים", וכן "אציל הלוחם בכל־רכב" וגם סתם "(בעל) סוס ורכב"¹⁵. הלוחמה ברכב היתה מקצועם העיקרי של המריני, אך כאזרחים הנכבדים ביותר של הממלכה מילאו גם תפקידים חשובים בכל תחומי החיים הציבוריים וכיהנו במשרות הרמות של ה"חונן"¹⁶. לפעמים היו קרובים בדרגתם אף למושלי־המדינות¹⁷, ואולי אף היו מועמדים למשרות אלו, אף־כי לא ידוע, שכינהו בהן. על־כ־לפנים, עד היום לא הגיעו לידינו תעודות על מושלי־מדינות שנוסף על תארם המלכותי נזכר בהן גם תארם כ"מריני".

צ'אהי — לדעת כמה חוקרים — ובכללם ייבין¹⁸, הסבור, שהשם גזור מן המלה החורית *seya* = מים, נהר — יש לקבוע את מקומה של ארץ צ'אהי בחוף הפיניקי; אולם מתוך התעודות הרבות המציינות את התחום הגיאוגרפי־מדיני של צ'אהי מסתבר, שגבולותיה לא היו קבועים: עתים התרחבו עתים הצטמצמו¹⁹. מכתובותיו של תחותימס הג' ניתן להסיק, שלפרקים

15. ראה: R. T. O'Callaghan, *Aram Nabaraim*, 1948, pp. 66 ff. ושם גם מראי־מקומות לספרות קודמת על הנושא הנדון. כן ראה דיונו האחרון בסוגיה זו: D. J. Wiseman, *The Alalakh*; JKF, 1, 1950/1, pp. 309—324; השווה גם: J. Gray, *The Legacy of Canaan*, *VT Suppl.*, 1953, pp. 11—12; J. Gray, *The Legacy of Canaan*, *VT Suppl.*, V, 1957, pp. 167 ff.

Wiseman, *op. cit.* 16

O'Callaghan, *JKF*, 1, loc. cit. 17

18. ראה: ש. ייבין, ידיעות, יח, תשי"ד, עמ' 137, הערה 20.

19. על־פי אחת התעודות חופף המונח את תחומה של ארץ־ישראל עד הלבנון

נכללו בה כל שטחיהן של ארץ־ישראל וסוריה²⁰. לאור שמות המקומות המופיעים בתעודתנו ברור, שצ'אהי חופפת יותר את התחום הכנעני המורחב, ולא את האיזור המצומצם של עמק־החוף הפיניקי.

שורה 68

מגידו — קביעתה של מגידו בראש רשימת המריני מעידה על מעמדה המרכזי בארץ־ישראל, דבר העולה גם מן האנאלים ומן הרשימות הטופוגרפיות של תחומים הג'.

שורה 69

כנרת — המקום נזכר ברשימות־הערים של תחומים הג' (מס' 34), ויש לזהותו עם תל עורימה. כאן נתגלה שבר־אסטילה של תחומים הג', שעליו מתואר הנצחון על מיתאני; ואכן, רשימתנו מעידה על הקשרים המיוחדים בין כנרת לבין מצרים בתקופה זו.

שורה 70

אכשף — השם נזכר גם בפאפירוס־אנאסטאזי א', בשגיאת־הכתיב "עכספ", במקום "אכספ"; אין כל סיבה לזהותה עם אכזיב.

שורה 71

שמרון — בניגוד לגולניצ'ף הציע מילר את הקריאה "שבתונה" (מס' 73 שברשימתו של תחומים הג'), אך מקומה של עיר זו, מדרום לקדש על נהר אורונת, אינו הולם את התחום הטופוגרפי של רשימתנו. עדיפה אפוא הקריאה שמרון²¹, אחת מארבע ערי הגליל בברית הכנענית שנלחמה בבני־ישראל (יהו' יא, א; יב, כ וכו'), שיש לאתרה בתל סימוניה שבגליל התחתון, מקום שם שכן יישוב גדול בתקופת־הברונזה התיכונה והמאוחרת²².

שורה 72

תענך — המקום נזכר ברשימת־הערים של תחומים הג' (מס' 42). כבר

בלבד, ואילו בתעודה אחרת — את ארץ־ישראל ופיניקיה גם יחד. ראה: A. H. Gar-
E. Meyer, *diner, Anc. Egypt. Onom.*, I, pp. 141 ff., 145—146 ff. ראה גם:

*Gesch. d. Alt.*², II, S. 83, n. I

J. A. Wilson, *ANET*, p. 234, n. 4. 20

E. Devaud, *Kémi*, 2, 1929, pp. 3—4 ff.: דבו: גם הצעתו של

22. ראה: ב. מייזלר, ידיעות, ב, ד, תרצ"ד, עמ' 1—14; W.F. Albright, *BASOR*,

81, 1941, pp. 19 ff.

עמד א. מלמט על חשיבותו של הפאפירוס שלפנינו לתולדותיה של תענך בתקופה הנדונה²³. שניים מן המכתבים שנתגלו בתענך נשלחו, לדעתו, לנסיך תענך בידי המלך אמנחותפ הב' עצמו, סברה שיש בה עניין מיוחד, אם אמנם נקבל את ההנחה, שהפאפירוס הוא מימי השלטון המשותף של תחותימס ואמנחותפ, כאמור לעיל.

שורה 73

מ ש א ל — אולי אפשר לגרוס כאן גם "בית־שאן". גולניצ'ף הציע לקרוא "ראש אל", שפירשו כשם אחר של "ראש קדש". מקום זה ידוע מכתובת תחותימס הג' (מס' 48), שבה נזכר לאחר עכו (מס' 47), וכן מתעודות רעמסס הב' (מס' 1) ורעמסס הג' (מס' 108). הוא מזוהה, בדרך־כלל, עם פסגת־הכרמל. אולם נראית יותר ההשלמה "מ" ברישא, והקריאה "משאר", שמקומה ברשימת תחותימס הג' (מס' 39) הוא בין שונם (מס' 38) ואכשף (מס' 40). עיר זו אינה אלא משאל המקראית בנחלת אשר (יהו' יט, כו ועוד), שיש לחפש אותה בסביבת עכו²⁴.

שורה 74

ת נ י — לפי הצעת אלט, יש לזהות עיר זו עם Tienni, הנזכרת במכתבי אל־עמארנה (קנ. 260, שורה 13)²⁵. מקומה המדויק אינו ידוע.

שורה 75

ש ר ו ן — המקום מופיע גם באחד ממכתבי אל־עמארנה (קנ. 241, שורה 4), ואולי גם באפוס האוגריתי "כרת"²⁶. אין הוא נזכר ברשימה הטופוגראפית של תחותימס הג'²⁷, כשם שנעדרות בה שלוש ערים אחרות (אשקלון, תני, התומה) שברשימתנו (וראה להלן). יש לזהות את שרון עם האתר מתקופת־הברונזה המאוחרת ומתקופת־הברזל הקדומה²⁸ שבואדי סרונה, בקרבת הכפר בית־גין (4.5 ק"מ מצפון־מערב ליבנאל), לא הרחק מח'רבת סרונה הרומית־ביזאנטית.

23. *Scripta Hierosolymitana*, 8, 1961, p. 220, n. 9.

24. A. Saarisalo, *JPOS*, 9, 1930, pp. 38 ff.

25. Alt, *ZDPV*, 39, 1916, S. 264—265 ff.

26. דה וו, ידיעות, ו, תרצ"ט, עמ' 34—41.

27. השם היחיד הדומה ("סרני", מס' 21) מזוהה כמונח המציין איזור (י. אהרוני, התנחלות, עמ' 48; הנ"ל, ארץ־ישראל בתקופת המקרא, עמ' 196, הערה 100), ולא עיר מסוימת, כברשימתנו.

28. A. Saarisalo, *op. cit.*, pp. 37—39.

שורה 76

אשקלון — המקום ידוע מכתבי־המארות המצריים מן המאה ה־1 לפסח"נ וממקורות אחרים.²⁹ בכל שלביו של הממלכות התיכונה והחדשה היתה אשקלון אחת התחנות החשובות במסילה המצרית לצפון. ואם אין עיר זו נזכרת ברשימותיו של תחותימס הג' — הרי אין פירוש הדבר, שלא היתה כפופה בימים ההם לשלטון מצרי, אלא, להיפך, נחשבה לעיר מצרית; ואולי הוא הדין לתני ולהתומה שברשימתנו.

שורה 77

חצור — לעיר זו, הנזכרת גם ברשימת תחותימס (מס' 32)³⁰, מתייחסת שכבה 15 (= שכבה 2 בעיר התחתית), שנחשפה בחפירות חצור, ואפשר שנהרסה בידי אמנחותפ הב' בסוף המאה ה־11.³¹

שורה 78

התומה (חתיתומה?) — מילר מציע לזהות שם זה, שאינו ידוע ממקור אחר, עם "המ" שברשימת תחותימס הג' (מס' 118). בהעתק השני מופיע שם זה (לוח 22, שורה 183) בראש הרשימה, בצורת שם־התואר "ההתומאי" (= איש התומה). כמויות המצרכים שסופקו לאיש זה היו גדולות במיוחד. מילר משער, שלפנינו סיכום החשבונות של אספקת מנתם היומית של כל 11 השליחים, ואת סברתו הוא מבסס על העובדה, שהשורה שבה נרשם השם אינה מופיעה במקום הנכון — בסוף הרשימה — כבטופס הראשון, אלא לפני מגידו! משום כך הוא מסיק את המסקנה, שנפלה כאן טעות־סופר. אולם העובדה, שלפי הטופס הראשון כמויות־המזון שקיבל השליח הן פי שלושה (שיכר) ופי ארבעה (תבואה) מכל השאר, אינה מתיישבת עם ההשערה בדבר הטעות בהעתקת הטופס השני. יתר־על־כן: שורת ההגיון מחייבת להסיק מהשורה הבאה אחרי התומה (מס' 185), שאף מגידו קיבלה אספקה בכמות שווה לזו של קודמתה התומה. אך בעוד שלגבי מגידו אין הדבר מפתיע, הואיל וידוע לנו מעמדה כמרכז של ברית הערים הכנעניות, הרי לגבי התומה, שאין אנו יודעים עליה מאומה, נראה הדבר מוקשה. על־כן לא מן הנמנע, שהדין עם מילר, שלדעתו לפנינו שורה עם טעויות מעתיקים.

29. ב. מייזלר (מזר), ערך "אשקלון", אנציקלופדיה מקראית, א. טורים 769—777.

30. על חצור במקורות האפיראפיים, לרבות פאפירוס לנינגראד — ראה:

A. Malamat, *JBL*, 79, 1960, p. 12

31. כדברי פרופ' יגאל ידין במכתבו אלי.